

J.V.Luce, *An introduction to Greek philosophy* (Londen 1992)

Inleiding

Het boek van de gepensioneerde professor in de klassieken aan de universiteit van Dublin, J.V.Luce, gaat over de geschiedenis van de Griekse filosofie van Thales (625 v. Chr.) tot aan de sluiting van de Akademie door Justinianus (529 na Chr.) Het geografische gebied betreft niet alleen Griekenland, maar ook Ionië en de Griekse nederzettingen op Sicilië en in Zuid-Italië. Wat Luce beweegt zijn de vragen of de filosofie die na de godenverering begon bij de presocratici (600-400) als speculatie via de veel rationelere filosofen Sokrates, Plato en Aristoteles en het abstracte denken van de Stoïcijnen en de Epicuristen als het ware een cirkelbeweging maakte naar het denken over God, de ziel en de wereld en of er een spanning bestond tussen geloof en denken¹. Deze vragen wil hij beantwoorden door in een lucide stijl systematisch en heel compleet iedere Griekse filosoof te behandelen in 174 pagina's. Het werk begint met een inhoudsopgave, gevolgd door een map van de Griekse gebieden, het voorwoord, de introductie, en dan 11 hoofdstukken: The birth of philosophy in Ionia, Pythagoras and philosophy as a way of life, Heraclitus, prophet and sage, Philosophical arguments begin at Elea, Individual system-builders of the mid-fifth century, From monism tot atomism, Humanism and enlightenment: the sophists and Socrates, Idealism and education: Plato and the academy, System and science: Aristotle and the Lyceum, The Hellenistic schools: Stoics, Epicureans and sceptics, Plotinus and neoplatonism, met een conclusie aan het einde van sommige van deze hoofdstukken; dan een glossarium met filosofische termen, suggesties voor verder lezen en een index. Het geheel heeft een slappe kافت versierd met fraaie motieven.

Inhoud

Ik zal niet alle denkers systematisch behandelen maar vooral trachten intrigerende aspecten van hun filosofie eruit te lichten. Dat zou ook de taak van

¹ J.V.Luce, *An introduction to Greek philosophy* (Londen 1992)

de filosofie *moeten* zijn, interessante feiten voor het voetlicht brengen die het alledaagse leven kunnen verrijken. Tegelijkertijd probeer ik wel in het oog te houden of Luce zijn probleemstelling beantwoordt.

De geboorte van de filosofie in Ionië

Als we met Thales (ca.625-ca.545) beginnen dan valt niet zozeer op dat hij Water als het eerste element beschouwt, maar vooral hoe hij gebruik maakte van die overtuiging om aardbevingen te verklaren; volgens hem is het element Aarde gelegen op het element Water, en beiden bewegen heen en weer tijdens een flinke storm. Merk op dat hij elementen uit andere scheppingsverhalen, Babylonische en Israëliische, gebruikt om een natuurlijk fenomeen te verklaren.² Zo werkt een creatief brein.

Thales, Anaximander en Anaximenes waren allen afkomstig uit Miletus, dat in 546 veroverd werd door de Perzen. Daarop trokken veel vrije geesten uit Ionië westwaarts, omdat ze niet geknecht wilden worden door de Perzische heersers en hun eigen vrijheid wilden behouden.³

Pythagoras en filosofie als een manier van leven

Ook Pythagoras trok westwaarts, al was het bij hem een conflict met de tyran

Polykrates op Samos die in 538 aan de macht kwam hetgeen hem naar Kratos in Italië deed emigreren.⁴

Herakleitos, filosoof en wijsgeer

Herakleitos (ca.540-ca.480) nu, ‘de duistere’ (ho skoteinos) bleef achter in

²J.V.Luce, *An introduction* 21.

³Ibidem, 22-23.

⁴Ibidem, 32.

Ephesus, hoewel hij van alle mensen het minste geneigd was zich te onderwerpen. Van aristocratische afkomst ademen zijn geschriften een zekere arrogantie, hetgeen Nietzsche het ‘Pathos der Distanz’ zou noemen. Deze voelde dan ook in zijn latere jaren een verwantschap met hem. Het agonale aspect van Herakleitos’ filosofie van het worden is bij uitstek terug te vinden bij de Duitse filosoof.

Tegenstellingen zijn volgens Herakleitos twee kanten van één medaille. Ze kunnen niet zonder elkaar bestaan en zijn ook relatief voor het ervarende subject. Zo is zeewater veilig voor vissen maar onveilig voor mensen. Dag/nacht, winter/zomer, op/neer, oorlog/vrede, leven/dood, ze bestaan alleen bij gratie van elkaar⁵. Opvallend is echter wel dat Herakleitos in zijn ‘ethiek’ dronkenschap verwerpt als een vorm van ‘natte ziel’, die de weg omhoog naar het vurige element (Vuur, de bron van het worden) verhindert. Hij bekritiseert de deelnemers aan de Dionysia die laveloos de geheimen van de drankgod trachten te doorgronden.⁶ Klinkt dit niet indirect als een kritiek van de eeuwen op de verering van het Dionysische in *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik* (1871)? Geenszins lijkt mij. In *Die Geburt* wordt de hoogste vorm van kunst gezien als het *samengaan* van het Dionysische met het Apollinische in de tragedie.

Filosofische argumenten beginnen in Elea

Parmenides (ca.514) en Zeno (ca. 490), beiden inwoners van Elea in het zuiden van Italië, brengen het element van het ‘Zijn’ naar voren. Parmenides door zijn stelling dat allen het ‘Zijnde’ kan bestaan, en Zeno door zijn beroemde (of beruchte) paradoxen. Het moet gezegd worden dat de paradoxen van Zeno betreffende de veelheid veel minder overtuigen dan die met betrekking tot beweging. Zo zegt hij dat de delen van een voorwerp dat zich uitstrekt in de ruimte oneindig deelbaar moeten zijn. Dan serveert hij ons het volgende dilemma: strekken deze delen zich zelf ook uit? Als je ‘ja’ zegt, dan is het voorwerp oneindig groot. Als je ‘nee’ zegt, dan neemt het voorwerp geen ruimte in. En dus lijkt alsof veelheid niet kan bestaan⁷. Maar oneindigheid heeft de

⁵ Ibidem, 42-43.

⁶ Ibidem, 47.

⁷ Ibidem, 56.

aparte eigenschap dat het aan *beide* kanten, naar groot en klein, onbegrensd is. Dus kan een voorwerp, zeg, 2 bij 3 meter zijn en toch oneindig deelbaar.

Iets soortgelijks geldt voor zijn tweede paradox: volgens Zeno moeten er bij een veelheid van dingen even veel zijn als er zijn. Daarom is het aantal dingen eindig. Maar tegelijkertijd bestaan er weer andere dingen tussen de dingen, en wéér andere dingen tussen dié dingen. Dus is het aantal voorwerpen oneindig. En dus hebben we een contradictie.⁸ Maar hier wreekt zich wederom het begrip oneindigheid. Het kan aan de ene kant bepaald zijn maar aan de andere kant onbepaald, zoals we boven zagen.

Veel sterker zijn de paradoxen van beweging. Achilles en de schildpad, de vliegende pijl. Voor zover ik weet is niemand er in geslaagd deze te weerleggen. Hoogstens is gesuggereerd dat ze niet goed geformuleerd zijn. De opmerking van Aristoteles dat Achilles de schildpad toch inhaalt⁹ is slechts een loze opmerking die de kern van het probleem niet raakt.

Individuele systeembouwers van het midden van de vijfde eeuw

Meer nog dan bij Herakleitos is er een verrassende overeenkomst waar te nemen tussen de filosofie van Empedokles (ca.492-432) en die van Nietzsche. Wederom een aristocraat, al was hij afkomstig uit Acragas op Sicilië waar de tiran Theron de scepter zwaaide en een klinkende overwinning op de Carthagers behaalde (480). Empedocles' theorie van de waarneming ging uit van de zogenaamde *poriën* (ho poros- de voorde, de doorgang) die overal in aanwezig waren. Als de poriën in elkaar passen volgt er menging plaats, anders niet. Volgens hem stromen er telkens kleine deeltjes van voorwerpen af, die zich al dan niet mengen met onze waarnemingsorganen. Zo gebruikt hij de aristocratische vergelijking van een jachthond die geschikt is voor het opsporen van de reuk van een prooi. Er moet een zeker 'symmetrie' bestaan tussen waarnemer en het waargenomene.¹⁰ Dat doet erg denken aan de doctrine 'Gleiches durch gleiches' van Nietzsche, al ging deze nog verder door te stellen dat het waargenomene niet eerder *bestaat* dan bij gratie van de aristocraat die zegt 'dit *is* zo en zo'.

⁸ Ibidem, 56-57.

⁹ Ibidem, 58.

¹⁰ Ibidem, 61-62.

Een verder intrigerend gezichtspunt van Empedokles is zijn opvatting dat de ziel door ‘Streven’ is verleid om een oermisdaad te begaan, hetgeen resulteert in een kloof met de goden en de incarnatie in planten, dieren en mensen. Dit komt overeen met de straf voor moordenaars in de Oude Wereld, die werden verbannen.¹¹ Zo bezien is de ziel niets dan een balling die in de hel resideert volgens de oude theologische wijsheid dat hel ‘afwezigheid van God’ betekent. Natuurlijk spreekt dit de opvatting tegen dat Empedokles een geestverwant van Nietzsche is.

Van monisme tot atomisme

Geen gedachtengoed lijkt dorrer dan het atomisme. Dit is echter een misverstand, je kunt er van alles uit distilleren dat vruchtbaar is. Nog afgezien van de *relevantie* van de atoomtheorie (Epicurus werd er beslissend door beïnvloed) vallen de volgende punten op. De atomen van Leucippus (ca.470) en Demokritos (ca.460) hadden geen ‘kwaliteiten’ als kleur, reuk of smaak. De *vorm* van de atomen bepaalde de sensaties. Zo leverde een hoekig atoom een scherpe smaak op. Deze verrassende zienswijze wordt gevolgd door een nog revolutionairder denkbeeld: de overtuiging dat er, omdat een oneindig aantal atomen een gegeven is, er ook een oneindig aantal werelden is die ontstaan en vergaan.¹² Dat doet denken aan de ‘parallele werelden’ die we zo goed kennen uit de theoretische natuurkunde. Verder komen de atomen samen in een draaikolk die ze ordent, soort bij soort, als schelpen op een strand.¹³ Hier zien we een zekere ‘symmetrie’ weer om de hoek kijken, als bij Empedocles. Kennis was volgens de atomisten vooral afgeleide kennis, niet zozeer kennis van de zintuigen die ze als ‘bastaardkennis’ beschouwden, niet erg betrouwbaar, evenals de man die een bastaard is.¹⁴

Humanisme en verlichting: de sofisten en Sokrates

¹¹ Ibidem, 64.

¹² Ibidem, 75.

¹³ Ibidem, 75.

¹⁴ Ibidem, 77.

Niemand heeft een beter beeld van de sofisten geschetst dan Robert M. Pirsig in *Zen and the art of motorcycle maintenance* (1974), waarover we nog komen te spreken. De sofisten leerden alledaagse praktische wijsheid op alle levensterreinen, de zogenaamde ‘aretè’ (uitmuntendheid). Er waren er echter ook die als enige van de Griekse filosofen tenderden naar scepticisme, atheïsme en zelfs nihilisme. Berucht is de opvatting van Gorgias (483-376) dat niets bestaat, en als er iets bestaat er dat het niet begrepen kan worden, en als het begrepen kan worden dat het niet overgedragen kan worden. Waarschijnlijk is hier sprake van een retorische overdrijving als reactie op meer dogmatische opvattingen, aangezien Gorgias tot de bekwaamste sophisten behoorde.¹⁵ Diagoras van Melos ontwikkelde een atavistische (atavus betekent voorouder) theorie over de oorsprong van de goden die je later weer aan kon treffen bij Nietzsche en Freud. Volgens hem waren er in een grijs verleden mensen geweest die grote ontdekkingen deden als het graan of de wijnstok en daarna *vergoddelijkt* werden door hun stamgenoten. De toneelschrijver Kritias (ca.460-403) zag de goden als een menselijke constructie bedacht door een handige staatsman om criminelen angst aan te jagen. De wet werd door sommigen beschouwd als een contract bedoeld om anarchie tegen te gaan.¹⁶ Tekenend voor de Griekse en vooral Atheense tolerantie was dat dergelijke vergaande denkbeelden openlijk konden worden verkondigd.

Sokrates (470-399) nu; was hij de grootste der sofisten of de grootste der dogmatici? Deze ‘Sokratische kwestie’ komen we nog tegen bij de bespreking van *Plato. Een weg naar de waarheid* (1992). Hij scheen er echter van overtuigd te zijn dat niemand vrijwillig fouten maakt (oudeis ekoon hamartanei) maar kennis van het Goede bezit, al propageerde hij niet de anamnesistheorie van Plato die ervan uitgaat dat de ziel de Vorm van het Goede voor de geboorte had aanschouwd. Zijn taak was door middel van het stellen van vragen de ondervraagde naar het Goede of het Ware te leiden, als het beroep van zijn moeder, het vak van de vroedvrouw (maieutikè technè) We herkennen hier reeds de trekken van de dogmaticus die nog vastere vorm kregen in de persoon van Plato.

Eigenlijk was Sokrates de enige die het volle pond betaalde voor het scepticisme, atheïsme en nihilisme van de sophisten. Hij werd in de onzekere jaren na de nederlaag tegen Sparta in de Pelopponesische Oorlog (431-404) als

¹⁵ Ibidem, 84.

¹⁶ Ibidem, 85.

vijand van de democratie gezien en ter dood gebracht voor de vage klachten als ‘te weinig eerbied voor de goden’, ‘het introduceren van nieuwe goden’ en ‘het bederven van de jeugd’. Dit laatste punt nu wees op het veruit belangrijkste en (ongeschreven en onuitgesproken) bezwaar dat men tegen hem had: zijn relaties met de aristocraten Kritias en Alkibiades, die mee hadden gedaan in een oligarchisch terreurregime dat de Atheners nog maar recentelijk hadden verjaagd.¹⁷

Idealisme en opvoeding: Plato en de Academie

Plato (427-347) mag dan weliswaar een dogmaticus zijn, maar zijn oeuvre blijft boeien. Bij hem speelt de liefde een belangrijke rol om de zielen van de twee geliefden op te voeden en te verheffen. Toen hij op zijn eerste Siciliaanse reis (387-386) in Syracuse de edelman Dion ontmoette, sloeg zijn hart weliswaar sneller maar niet dan nadat hij had geconstateerd dat hij hem kon overtuigen bepaalde gebruiken na te laten. Dit is de zogenaamde ‘Platoonse liefde’, bedoeld om de wereld van de Vormen te aanschouwen.¹⁸

De psychologie van Plato gaat uit van een driedeling: volgens hem bestaat de ziel uit een hebzuchtig element, een strijdvaardig element en een intellectueel element. Het hebzuchtige begeert voedsel en seks, het strijdvaardige is begeesterd door moed, en het intellectuele peinst. Volgens hem is het strijdvaardige element afgescheiden van het hebzuchtige omdat je ‘kwaad op jezelf’ kunt zijn als je weer eens hebt toegegeven aan je lagere driften.¹⁹ Maar kan het ook niet zo zijn dat één en dezelfde drift omziet in spijt *op zichzelf* nadat hij weer eens omlaag is gestort en een ongewenste handeling heeft verricht? In ieder geval komt de driedeling in de ziel overeen met de indeling in de totalitaire samenleving van de *Politeia* van werkers, helpers/wachters en heersers/wachters.²⁰ Het is verder niet zo dat de laagste driften moeten worden onderdrukt maar veeleer worden *gecontroleerd* in een harmonieus geheel. Immers, voedsel en seks zijn noodzakelijk voor het menselijke voortbestaan.²¹ En als we kijken naar de vier kardinale Griekse deugden weet Plato op een

¹⁷ Ibidem, 87-88.

¹⁸ Ibidem, 94-95.

¹⁹ Ibidem, 103.

²⁰ Ibidem, 102.

²¹ Ibidem, 103.

verrassende wijze deze in te vullen: *wijsheid* is dat de ratio de ziel controleert en stuurt, bij *moed* wordt er kracht in de ziel geïnjecteerd, *temperament* is zelfcontrole of innerlijke harmonie, en *rechtvaardigheid* is dat ieder het zijne doet, in de ziel zowel als in de samenleving.²²

De Platoonse liefde stijgt volgens het *Symposion* door het aanschouwen van schoonheid via 5 treden op naar de wereld van de Vormen (vergelijk Wittgenstein aan het einde van de *Tractatus*, 1919). Allereerst bewondert de ziel de schoonheid in één of beiden van de geliefden, vervolgens de schoonheid in alle schone voorwerpen, dan de schoonheid van karakter, van de wetenschap en tenslotte de Vorm van het schone zelf. In de *Phaedrus* wordt deze ziel beschreven als een gevallen engel zonder vleugels die door herinnering aan zijn vroegere bestaan in de goddelijke wereld van de Vormen weer vleugels kan doen aangroeien. Deze herinnering geschiedt door esthetische ervaringen of filosofische contemplatie. De beloning is, gelijk de mysteriecultussen en Pythagoras beloofden, ontsnapping aan het wordingsrad van incarnaties en een eeuwigdurend leven van zaligheid in de wereld van de Vormen.²³

Systeem en wetenschap: Aristoteles en het Lyceum

Via Sokrates, Plato, Aristoteles (384-322) en Alexander de Grote bestond er een unieke *directe* keten van grootheden die elkaar onderwezen en de weg wezen in hemelse en wereldse zaken.²⁴ Aristoteles was veel meer een man van de wereld dan de wat verheven Plato. Als we bijvoorbeeld naar zijn causale leer kijken treffen we een verbazingwekkend aantal van vier soorten oorzakelijkheden aan waarmee hij alles verklaart. De *causa materialis* geeft een antwoord op de vraag *waarvan* iets gemaakt is, de *causa efficiens* geeft aan *waardoor* iets gemaakt is, de *causa formalis* geeft aan *wat iets tot wat* maakt en de *causa finalis* geeft aan *waartoe* iets gemaakt was, *waarheen* het leidt. Volgens hem was zijn filosofie de culminatie van het Griekse denken omdat hij als enige alle vier oorzakelijkheden meenam in zijn filosofie. Plato bijvoorbeeld hield alleen rekening met de *causa materialis* en de *causa formalis*.²⁵ Met het oog op de

²² Ibidem, 104.

²³ Ibidem, 106.

²⁴ Ibidem, 111.

²⁵ Ibidem, 116.

kritiek die Karl Popper in 1945 leverde op teleologische systemen in zijn *The open society and its enemies* is het trouwens eenvoudig Aristoteles te bekritisieren vanwege zijn *causa finalis*, die in de Middeleeuwen zo'n grote invloed zou hebben.

Met deze oorzakelijkheden kunnen we ook zijn ethische leer beter begrijpen zoals hij die neerschreef in zijn *Ethika Eudemia en Ethika Nikomacheia*. Voor hem moeten we streven naar gewoontevorming (de macht der gewoonte!) in ons doen en laten en naar de gulden middenweg, die hij vergeleek met het richten van de pijl door een boogschutter. De weloverwogen beslissing om te handelen is de *causa efficiens*, de gulden middenweg is de *causa formalis* (al zou je eerder zeggen *causa finalis*!) en het materiaal waarmee we handelen (basisemoties en basishandelingen) de *causa materialis*.²⁶ De politicus is niet iemand geschoold in wetenschap of filosofie als de koning/filosoof van Plato maar iemand op leeftijd die het reilen en zeilen van de stadstaat heeft meegemaakt.²⁷

De Helleense scholen: stoïcijnen, epicureeërs en sceptici

De Stoïcijnse school kende een interessante epistemologie ofwel theorie van de kennis. Volgens hen bestaan er externe objecten die via de zintuigen hun opwachting maken in de geest als verschijningen. De geest reageert hierop met instemming als een object 'geschikt' is. Die geschiktheid hangt af van de levendigheid van het voorwerp.²⁸ Dit doet denken aan de 'geschiktheid' van Henri Poincaré (1854-1912).

Nog opmerkelijker was een passage in de kosmogonie van Epicurus (341-270). Er bestaan in zijn atomistische universum op een gegeven moment monsterlijke wezens die slecht aangepast waren en daarom uitstierven. Dat riekt wel heel sterk naar Darwin.²⁹ Zijn ethiek is een nuttigheidscalculatie gebaseerd op de overweging dat alle wezens pijn vermijden³⁰, al kun je daar vraagtekens bij plaatsen. Waar komt dan het verschijnsel masochisme vandaan? Wel kunnen we instemmen met zijn opmerking "de onvrome man is niet degene die de goden

²⁶ Ibidem, 127.

²⁷ Ibidem, 129.

²⁸ Ibidem, 133.

²⁹ Ibidem, 142.

³⁰ Ibidem, 144-145.

van de meerderheid afschaft, maar hij die de opvattingen van de meerderheid toeschrijft aan de goden”.³¹

Het scepticisme blijft belangrijk in deze tijden. De sceptici hebben gelijk als ze zeggen dat het object dat wordt waargenomen verschillend wordt waargenomen door onze verschillende organen en dat het verder afhankelijk is van de fysieke en psychische context hoe een dergelijk object aan ons verschijnt.³²

Plotinus en neoplatonisme

De visie van de neoplatonist Plotinus (204-270) op de kunst was invloedrijk. Kunst is in zijn beleving niet een ‘kopie van een kopie’, zoals Plato het zag, maar een Vorm die op de materie neerdaalt en de aandachtige toeschouwer meesleurt naar hogere sferen door een esthetische beleving. De kunstenaar stelt zich een ideaalbeeld ofwel een Vorm voor van een voorwerp en beeldt die uit in zijn kunstwerk. Hij moet oog hebben voor verhoudingen, symmetrie en orde. Zo zou de beeldhouwer Phidias bij zijn beroemde beeld van Zeus zich hebben afgevraagd hoe Zeus zich in zijn goddelijke vorm aan de mensen zou vertoond hebben. Dit herinnert aan het idee van Johannes Calvijn dat God zich door fraaie beeldspraak aanpast aan het zwakke menselijke gehoor. Tevens lag het ten grondslag aan de schitterende Byzantijnse mozaïeken die de Goddelijke Vorm moesten uitbeelden. De esthetiek kan de mens dan ook samen met de filosofische contemplatie terugbrengen naar het Goddelijke Ene.³³

Conclusie

Het Griekse denken in de Oudheid was een periode die inderdaad de beweging van een cirkel had; van meergodendom naar een vorm van abstract theïsme van de Hellenistische scholen of het mystiek pantheïsme van de neoplatonici. Niettemin moeten we volgens Luce niet uit het oog verliezen dat alle Griekse filosofen zich baseerden op de ratio, zelfs de sceptici, atheïsten en nihilisten

³¹ Ibidem, 147.

³² Ibidem, 151.

³³ Ibidem, 159.

onder de sofisten³⁴. Verder was er nauwelijks sprake van spanning tussen het Griekse polytheïsme en het denken, omdat de Griekse godsdienst veel meer van cultus dan van een credo uitging.³⁵ Het proces tegen Sokrates was de enige uitzondering in een moeilijke periode en ook nog om een andere reden. Plato wilde de godsdienst niet verwerpen maar verfijnen³⁶ en ook de andere filosofen waren óf veelal godsdienstig óf ontwikkelden een godsbegrip, met de sofisten als enige uitzondering. Het Griekse denken, gebaseerd op de ratio, verbreedde het klassieke polytheïsme.³⁷ Pas met de komst van het Christendom en de revelatie zou er weer een andere periode aanbreken voor de filosofie, hetgeen bewezen wordt door de sluiting van de Akademie door Justinianus in 529.³⁸ Ik ben echter van mening dat Luce hier enerzijds te eenzijdig is over de rol van de ratio in de Griekse filosofie, anderzijds te negatief over het Christendom oordeelt, plus dat hij de relatie tussen beiden niet begrijpt.

Sinds Nietzsche en Wittgenstein weten we dat de taak van de filosofie eerder het laveren is, het uitwijken als er rotsen in zicht komen, het langzaam trachten fouten te vermijden. Toulmin gebruikt in verband hiermee het woord ‘reason’ als ‘rede’ in ‘reasonableness’ ofwel ‘redelijkheid’. We kunnen niet als de ‘ratio’ met sprongen vooruit maar we moeten schoorvoetend vooruit, beetje bij beetje, vooral met *redelijke* en soms met *rationele* argumenten. Hierbij moeten we denken aan historisch onderzoek naar de verschillende taalbetekenissen, retorische analyses en voorzichtige ontwarring voor zover mogelijk van de knoop van ons gevoelsleven en ons denken. Dat is nu precies zoals de sofisten en sceptici en in zekere zin ook de presocratici te werk gingen; Luce doet hen daarom in de conclusie – niet in zijn betoog – onrecht aan.

Het Christendom was weliswaar een vrij donkere periode voor de filosofie in het begin, maar Aristoteles floreerde – aangepast weliswaar – in de hoogtijdagen van de scholastiek (zeg 13^e eeuw). Dat weet Luce natuurlijk ook wel en daarom is het des te merkwaardiger dat hij het Christendom als zijnde gebaseerd op ‘revelatie’ beschrijft.

Nog erger is dat hij de directe link tussen het dogmatisme van Plato en begrippen als ‘God’, ‘waarheid’ en ‘eeuwig leven’ in zijn conclusie veronachtzaamt. Volgens Luce was er een vijandschap tussen neoplatonici als

³⁴ Ibidem, 161.

³⁵ Ibidem, 12 (!) Dit had niet in de inleiding maar in de conclusie gehoord.

³⁶ Ibidem, 13(!)

³⁷ Ibidem, 13(!)

³⁸ Ibidem, 160-161.

Porphyrius (234-ca.305) en de Christenen tot zeker het jaar 600³⁹, *maar ze laafden zichzelf uit dezelfde dogmatische bron*. Het Christendom is het Platonisme *par excellence*.

Beoordeling

De stijl is, als gezegd, lucide. Het betoog is zeer goed, de inleiding en de conclusie zijn minder. Het geheel krijgt een **8**.

³⁹ Ibidem, 160.